УДК 82.091
ББК 83в6

ТИПОЛОГІЯ НЕОРОМАНТИЧНОЇ ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ПРАЦЯХ В. Б. ЄЙТСА ТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

О. М. Ґедзик
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра світової літератури;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

У статті здійснено спробу компаративного аналізу літературно-критичних праць В.Б. Єйтса і Лесі Українки, присвячених проблемі раннього модернізму. Засвідчено антиміметичний характер їхніх концепцій символізму і неоромантизму відповідно. Проаналізовано ставлення обох митців до теорії «чистого мистецтва». Окреслено значення їхньої драматургічної діяльності для розвитку модерної (поетичної) драми.

***Ключові слова**: модернізм, символізм, неоромантизм, антиміметизм, «чисте мистецтво», поетична драма.*

Постановка наукової проблеми та її значення. У зв'язку з переважним усвідомленням факту одночасної модернізації світової культури межі XIX–XX століть назріває в сучасних умовах потреба чіткого й предметного осмислення суті того культурологічного «зсуву», який спричинився до появи нової ідейно-художньої парадигми в різних національних літературах. До того ж важливим є виявлення фактів паралельного існування схожих ідей у літературно-критичному дискурсі територіально віддалених країн, оскільки компаративні студії такого характеру здатні, по-перше, підкреслювати універсальність означених естетичних тенденцій, по-друге, – засвідчувати органічне буття тієї чи іншої словесності в єдиному просторі світової літератури як тексту. Сказане увиразнює ***актуальність*** постановки в пропонованій статті проблеми про типологічну спорідненість символістських ідей ірландського митця В.Б. Єйтса та неоромантичної концепції Лесі Українки. Компаративний аналіз цих авторських теорій раннього модернізму – ***мета*** дослідження. Нею зумовлені наступні ***завдання***:

- з'ясувати значення антиміметичної установки в авторських концепціях символізму і неоромантизму;
- проаналізувати ставлення обох митців до теорії «чистого мистецтва»;
- окреслити значення драматургічної діяльності В. Б. Єйтса і Лесі Українки для розвитку модерної (поетичної) драми в національних літературах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У багатьох теоретико-літературних працях дослідники наголошують, що дуже часто термінами «неоромантизм» і «символізм» позначають типологічно схожі естетичні тенденції, суть яких полягає в появі «нового мистецтва», що протидіє реалізмові на засадах «підвищеної міри умовності» художнього світу (С. Венгеров) [4, с. 317]. М. Моклиця теж поділяє думку, що буквальне значення цих термінів однакове, особливо в тому сенсі, коли йдеться про «опозицію з реалізмом» (т.зв. антиміметизм), а також – реставрацію містичного начала, яке активно експлуатувалося ще романтиками. Водночас згадана українська дослідниця модернізму пропонує частково диференціювати аналізовані терміни за формально-змістовими показниками: «неоромантизмом варто називати стилізацію під романтизм минулого століття», а символізм – це «глибоко усвідомлений неоромантизм» на рівні поетики [5, с. 191–192]. Особливим світосприйманням, а не поетикою називає неоромантизм (услід за М. Ільницьким) і Г. Токмань, відзначаючи, крім того, його особливу роль у розвитку українського модернізму, що відбувався в атмосфері національно-культурного відродження початку ХХ століття [9, с. 43].

Як це не парадоксально, але багато суголосних думок із цього приводу висловили свого часу, причому паралельно і без жодного прямого контакту, В. Б. Єйтс і Леся Українка. Зупинимося на характеристиці їхніх ідей щодо раннього модернізму більш детально, аналізуючи висловлені критиками судження. При нагоді зазначимо, що ірландський автор зазвичай послуговувався словом «символізм», а Леся Українка, як відомо, стала творцем теорії неоромантичного стилю в українській культурі.

Незважаючи на різницю термінів, обоє критиків говорили про новаторський характер тогочасних літератур, який полягав у посиленні міри умовності художнього світу. Так, у статті «Кельтський елемент у літературі» В. Б. Єйтс писав: «символізм у кінці XIX ст. був єдиним рухом, який говорив щось нове» [2, с. 32]. Антиміметичну суть цієї новизни автор осмислив у категоріях символістського підходу, акцентувавши передовсім на метафізичному чиннику. Дослідниця творчості В. Б. Єйтса І. Сенчук із цього приводу зазначила: митець «розглядає символізм, до певної міри, як продовження традиції західноєвропейського романтизму початку XIX ст. з його «пошуком цілісності» та тяжінням до «універсальності», що мала на меті об’єднання художнього і філософського, «духу» і «природи» [7, с. 43]. Описові смислу трансформаційних процесів, що відбувалися в світовій словесності межі XIX–XX століть найбільшою мірою присвячена стаття Лесі Українки «Заметки о новейшей польской литературе». У ній авторка наголосила на запереченні краківською школою поетів народницької ідеї «органічної праці», на противагу якій мали прийти ефемерні поняття, своєрідна «релігія кра-

си», піднесена понад усі інші «догмати». Орієнтиром ранніх польських модерністів, за словами Лесі Українки, стали насамперед «демонизм Байрона, стремящийся к нирване, пантеизм Шелли, холодный космический пессимизм Леконт де Лиля и [Жозе]-Мария Эредиа, сатанизм Бодлера, сверхчеловеческая презрительность Ницше, тоска пресыщения и набожность отчаяния Верлена, нравственный нигилизм Рембо, вечно страдающий эстетизм д'Аннунцио, безумный лунатизм Сар Пеладана» [10, с. 112–113].

Детальніше специфіку нової естетики В. Б. Єйтс окреслив у статті «Символізм у поезії». На його думку, зрима трансформація поетичного стилю в ірландській словесності з'явиться аж тоді, коли читачі приймуть теорію, згідно з якою «поезія зворушує нас через свою символіку» [6, с. 532], коли самозрозумілою стане теза: «мистецтво є мистецтвом, тому що воно не є природою» [7, с. 91]. У цьому сенсі погляди В. Б. Єйтса близькі до М. Метерлінка, який писав: «Поет повинен мати справу з невидимим, надлюдським і нескінченним. Якщо ж ми залишатимемося на рівні реалізму, то не угледимо світу вічності, а отже, не відкриємо правдивого сенсу людського існування та покликання, таємниці життя і смерті» [цит. за: 7, с. 93]. Саму ж ідею т.зв. «чистого мистецтва» В. Б. Єйтс сформулював під впливом техніки символістського письма С. Малларме, для якої надважливою була магічна роль алхімії слова. Адаптувавши її до органічної для себе стихії народних казок і чарівних легенд, поет заговорив про здатність символів сугестувати несказанне: «Саме з цією метою їх використовують як магістри магії, так і поети, що беруть на себе роль жерців чи пророків» [цит. за: 6, с. 535]. Однак, на відміну від С. Малларме, В. Б. Єйтс розрізняв два види символізму: звуків та ідей. Перший використовує т.зв. емоційні символи, а другий опирається на інтелектуальні символи – такі, що «викликають у нас самі ідеї або ідеї вперемішу з емоціями» [6, с. 529–530].

Свій погляд на проблему «мистецтва для мистецтва» Леся Українка формулює в контексті аналізу доробку лідера молодої польської «модерни» С. Пшибишевського. У збірнику його «quasi-критичних статей» «Na drogach duszy» авторка вбачає не просто відгомін французької décadence та німецької Moderne, а декларацію «нової релігії» мистецтва, де, за влучним висловом Л. Скупейка, «митець – це жрець, його кредо – «абсолютна свобода», він самодостатній, стоїть вище життя, не знає ніяких обов'язків і обмежень, одне слово, ipse philosophus, daemon, dues et omnia (сам філософ, демон, бог і все інше)» [8, с. 186]. Об'єктом уваги Лесі Українки стають також карикатурні твори С. Жеромського, Я.-А. Кисельовського й А. Немоєвського, які стали своєрідною спробою художньої критики теорії та практики «нової школи», чим засвідчили, на думку авторки, життєву неспроможність радикально модерністського образу «оголеної душі» особистості. Замість декларування ілюзії вільної від суспільства людини, опису найнижчих інстинктів і «брожения ума»

[10, с. 127], Леся Українка пропонує модерним авторам зосередити увагу на розбудові нової концепції людини як суверенної особистості. До того ж, – переконує Л. Скупейко, – авторці йшлося передовсім про «свободу духу», тобто про суверенність як внутрішню, духовну свободу [8, с. 187].

Як бачимо, і В. Б. Єйтс, і Леся Українка визнавали потребу ідейно-естетичних трансформацій у світовій словесності кінця XIX – початку XX століття. Їх суть обидва критики вбачали в антиміметизмі, запереченні матеріалізму та реставрації містичного начала, до якого активно вдавалися ще романтики. У цьому сенсі естетичні концепції В. Б. Єйтса і Лесі Українки можна вважати неоромантичними за суттю. Однак митці пропонували дещо відмінні методи запровадження нової «релігії краси» в літературі. Якщо В. Б. Єйтс займався розробкою техніки символістського письма, опертої на магічну роль алхімії слова, то Лесі Українці не зовсім імпонувала позиція митця-жреця. Авторка критикувала радикалізм теорії «чистого мистецтва», зосередженого на демонстрації «оголеної душі», й бачила кращу перспективу в ідеї внутрішньої, духовної свободи людини. Акцент на типі світомислення, а не поетики ще раз підтверджує думку про винятково неоромантичний характер естетичної концепції Лесі Українки.

Як послідовний символіст, В. Б. Єйтс намагався на практиці приміряти до себе роль поета-медіума. За словами І. Мокровольської, саме пошуком «Єдності Буття» були спричинені окультні заняття поета. Він відвідував гурток О. Блаватської у Лондоні, був членом дублінського герметичного клубу «Золотий Світанок» [6, с. 528]. До останнього ввійшов у січні 1890 року. Згодом В. Б. Єйтс став ініціатором розколу «Hermetic Order of the Golden Dawn», бо не поділяв сатаністських поглядів МакҐреґора Метерса, і прийняв на себе обов'язки Імператора новоутвореної езотеричної організації «Stella Matutina» («Ранкова зоря»). Пояснюючи причини таких специфічних захоплень поета, І. Сенчук наводить декілька цікавих тез В. Б. Єйтса: «Замість того, щоб починати з чистого аркуша і приймати на віру тільки такі істини, які можна довести, – варто вірити в усе те, у що вірили люди в різних країнах у різні епохи. […] Повторюваність символів у різних системах доводить спільну духовну основу людства. […] Існує лиш один єдиний символ, дарма що дзеркала, які його відбивають, створюють враження, ніби їх велика кількість і всі вони різні. […] Містичне життя є центром усього, що я роблю, усього, про що думаю, усього, що я пишу» [7, с. 156–157].

У підсумковій праці «Візія», де викладена авторська філософсько-поетична й міфологічна концепція, В. Б. Єйтс зазначає: «Поезія в Ірландії завжди була таємничим чином пов'язана з магією» [1, с. 90]. Займаючись окультизмом, вивчаючи алхімію, Кабалу, праці неоплатоніків, поет намагався розвинути в собі здатність бачити реальний світ «чистими образами», щоб віднайти «Єдність Буття» і впорядкувати «бо-

жевільний хаос» сучасної свідомості. Робив це, – переконує І. Сенчук, – насамперед як митець, використовуючи пізнане для поетичного вираження «свого світорозуміння і світовідчуття не логікою, а образом» [7, с. 156–157]. Згідно з твердженням І. Мокровольської, джерело поетичної символіки В. Б. Єйтс шукав саме в національній міфології, бо вважав, що давні люди були ближчими до світу істини. До символістської теорії автора входила і романтична ідея національного відродження: «через любов до невидимого, до «єдиного буття» поет хотів пробудити любов до батьківщини», поновити «зв'язок часів» [6, с. 528]. Такі думки висловлені у статтях «Кельтський елемент у літературі» (1898), «Символізм у поезії» (1900), «Магія» (1901).

Ще однією формою безпосередньої актуалізації ірраціонального начала людського «Я» став театральний досвід В. Б. Єйтса. Ратуючи за створення умовно-поетичного ірландського театру, який би протистояв засиллю соціально-побутової проблематики через нюансування символіки поетичного слова, його енергійності та музичності, В. Б. Єйтс пропонував активно розвивати жанр поетичної драми. Адже вона, на його переконання, «апелює безпосередньо до відчуттів», сприяє «емоціоналізації інтелекту», бо актуалізує в дії «антитезу драми і ліричної поезії» [цит. за: 7, с. 91–92]. Услід за Р. Ваґнером В. Б. Єйтс творив т.зв. синтетичний ірландський театр, де злились воєдино поезія, музика і танець, природні та містичні елементи, міф і реальність [7, с. 92–93]. Для цього театру й писав свої поетичні драми.

Очевидно, і Леся Українка інтуїтивно прагнула поступової модернізації українського театру і літератури, адже вона теж віддавала перевагу жанрові драматичної поеми («Лісова пісня», «Одержима», «Камінний господар», «Руфін і Прісцілла», «Кассандра» й ін.). Отож, цілком логічно, що, аналізуючи в статтях «Михаэль Крамер». Последняя драма Гергарта Гауптмана», «Новейшая общественная драма» та «Винниченко» художньо-естетичний досвід представників т.зв. «нової драми» у світовій словесності (В. Винниченка, Г. Гауптмана, Г. Ібсена, М. Метерлінка), українська авторка сформулювала засадничі положення своєї концепції неоромантизму – того ранньомодерністського стилю, який запропонував принципово нове розуміння людини в системі суспільних і міжособистісних взаємин та стосунків з навколишнім світом. Протиставлення «герой і натовп», «особистість і середовище», зіткнення суспільних верств, боротьба масових інстинктів – саме цими питаннями, на її думку, переймалася література попереднього періоду. Натомість письменники-неоромантики наполягають, що кожна людина суверенна й самоцінна сама по собі. Ось що пише з цього приводу Леся Українка: «неоромантизм стремится освободить личность в самой толпе, расширить ее права, дать ей возможность находить себе подобных или, если она исключительна и при том активна, дать ей случай возвышать к своему уровню других, а не понижаться до их уровня, не быть в альтерна-

тиве вечного нравственного одиночества или нравственной казармы» [12, с. 236–237]. Узагальнюючи основні положення аналізованої теорії авторки, Л. Скупейко зазначає: «Неоромантизм як новітня (модерна) літературна течія у сприйнятті Лесі Українки набуває парадигмального значення: його сутність виявляється як в утвердженні нової ідеології («нового синтезу»), зорієнтованої на ідеали «общества сознательных личностей», так і на формально-стильовому й тематичному рівнях» [8, с. 189].

Як видно зі сказаного вище, розробка В. Б. Єйтсом і Лесею Українкою теорії і практики поетичної драми в обох випадках сприяла процесам модернізації національної словесності та театру. Замислюючись над зрушеннями в історичних долях народів, релігій і цивілізацій, указані митці, за словами С. Хороба, сприяли формуванню нової системи ціннісних художньо-естетичних координат у своїх національних літературах [13, с. 249]. І це цілком закономірно, бо хронологічно творче піднесення В. Б. Єйтса і Лесі Українки фактично збіглося з наростанням національно-визвольних рухів у Ірландії та в Україні. Симптоматичним є і той факт, що актуалізація національної проблематики в драматургічному доробку Лесі Українки («Лісова пісня», «Бояриня») відбувається більше на ідейно-тематичному рівні (за винятком славетної драми-феєрії, композиція якої узалежнена від специфіки міфологічного часу і простору), адже домінуючі в художній свідомості авторки неоромантичні начала передбачали розгортання у текстах саме світоглядних установок. Натомість драматургічне новаторство В. Б. Єйтса наснажене ще й дискурсивною складовою: митець відкрито декларував у літературно-критичних працях своє намагання трансформувати неоромантичні ідеали в структуру тексту, на всіх рівнях його поетики.

Особливо цікавою з цього приводу є думка І. Сенчук: ірландський автор трактував символ як поетичний натяк на безмежність світових зв'язків, здатний узяти на себе роль посередника в розкритті того таємничого світу, який ми називаємо Великою Пам'яттю, бо ж вірив, що символ своїми відповідностями поновлює єдність різних рівнів всесвіту – індивідуального, нації, космосу [7, с. 42–43]. Відбувається це завдяки тому, що символи успадковуються з минулого – «цієї спільної для всіх членів спільноти основи найрізноманітніших вірувань» [6, с. 528]. Як хранителі «Великої Пам'яті», – писав В. Б. Єйтс, – образи-символи забезпечують Єдність Буття нації: «Індивідуальна свідомість зливається з іншими, творячи єдину свідомість, єдину енергію… Пам'ять кожного – частина однієї великої пам'яті, пам'яті самої природи» [1, с. 93].

Висновки. Проведений компаративний аналіз літературно-критичних праць В. Б. Єйтса і Лесі Українки, присвячених проблемі раннього модернізму, засвідчив універсальність неоромантичної ідейно-естетичної свідомості та її вагомий рушійний потенціал щодо розвитку модерністського дискурсу в світовій словесності межі XIX–XX століть.

Обидва митці визнавали антиміметичний характер тогочасних трансформацій, декларували потребу заперечення матеріалізму та неоромантичної реставрації містичного начала. Однак В. Б. Єйтс і Леся Українка порізному розуміли методи запровадження нової «релігії краси» в літературі. Ірландський автор безпосередньо займався розробкою техніки символістського письма, опертої на магічну роль алхімії слова, що особливо виразно проявилося в практиці його драматургічної і театральної діяльності. Леся Українка натомість не толерувала позиції митця-жреця, критикувала радикалізм теорії «чистого мистецтва», віддаючи перевагу ідеї внутрішньої, духовної свободи людини. Акцентування нею проблематики світомислення засвідчує винятково неоромантичний характер естетичної концепції Лесі Українки. Розробка обома митцями теорії і практики поетичної драми сприяла процесу формування нової системи ціннісних художньо-естетичних координат у їхніх національних літературах – як на змістовому, так і поетикальному рівнях.

Література

1. Йейтс У. Б. Видение: поэтическое, драматическое, магическое / Уильям Батлер Йейтс ; [перев. с англ., сост. и предисл. К. Голубович]. – М.: Логос, 2000. – 768 с.
2. Йейтс У. Б. Кельтский элемент в литературе / Уильям Батлер Йейтс ; [перев. с англ., сост. и предисл. К. Голубович] // Видение : поэтическое, драматическое, магическое . – М.: Логос, 2000. – С. 25-34.
3. Йейтс У. Б. Символизм в поэзии // Йейтс У.Б. Видение : поэтическое, драматическое, магическое / Уильям Батлер Йейтс ; [перев. с англ., сост. и предисл. К. Голубович]. – М.: Логос, 2000. – С. 35-42.
4. Минц З. Г. Футуризм и неоромантизм : (к проблеме генезиса и структуры «Истории бедного рыцаря» Е. Гуро) / З. Г. Минц // Блок и русский символизм: Избранные труды: в 3 кн. – СПб. : Искусство, 2004. – Кн. 3 : Поэтика русского символизма. – С. 317-326.
5. Моклиця М. В. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика / М. В. Моклиця. – Луцьк : РВВ Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 1998. – 294 с.
6. Мокровольська І. Система символів у творчості Єйтса / І. Мокровольська // Вільям Батлер Єйтс : Вибрані твори. Поезії, поеми та драми : [перекл. з англ.]. – К.: Юніверс, 2004. – С. 524-569.
7. Сенчук І. Ірландський модернізм кінця XIX – першої проловини XX століть: Вільям Батлер Єйтс і Джеймс Джойс / І. Сенчук. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 416 с.
8. Скупейко Л. «Суверенна особистість» як парадигма неоромантизму (в рецепції Лесі Українки) / Л. Скупейко // Біблія і культура. – 2009. – № 11. – С. 184-189.
9. Токмань Г. Цей багатобарвний мистецький світ: Стаття друга / Г. Токмань // Дивослово. – 2001. – №6. – С. 41-45.

10. Українка Л. Заметки о новейшей польской литературе / Леся Українка // Зібрання творів: у 12 т. – Т.8: Літературно-критичні та публіцистичні статті; [ред. В.А. Зіпа]. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 100-128.
11. Українка Л. «Михаэль Крамер». Последняя драма Гергарта Гауптмана / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. – Т.8: Літературно-критичні та публіцистичні статті; [ред. В. А. Зіпа]. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 132-154.
12. Українка Л. Новейшая общественная драма / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. – Т.8: Літературно-критичні та публіцистичні статті; [ред. В. А. Зіпа]. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 229-267.
13. Хороб С. Драматургія Вільяма Батлера Єйтса початку ХХ століття й українська модерна драма: від символу до ритуалу / С. Хороб // Діалоги у відсвіті слова : Українська драматургія в типологічних зіставленнях. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 239-57.

Стаття надійшла до редакційної колегії 17.01.2014 р.
Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором ***Хоробом С.І.****,*
канд.філол.наук, доцентом ***Девдюк І. В.***

THE TYPOLOGY OF NEO ROMANTIC IDEOLOGIC-AESTHETIC CONSCIOUSNESS IN LITERARY AND CRITICAL WRITINGS OF W. B. YEATS AND LESYA UKRAINKA

O. M. Hedzyk
Precarpathian National University ву V. Stefanyk; Department of World literature; 76000, Ivano-Frankivsk, Str. Shevchenko,57

In this article it is realized an attempt of comparative analysis of literary-critical works of W.B.Yets and Lesia Uktainka on the issue of early modernism. It is assured the antimimetic character if its conceptions of symbolism and neo romanticism accordingly. It is analysed the attitude of both artists to the theory of "pure art." It is outlined the value of their dramatic activities for the development of modern (poetic) drama.

Key words*: modernism, symbolism, neo romanticism, antimimetism, "pure art", poetic drama.*